

IOAN BIRIȘ, *FILOSOFIA ȘI LOGICA ȘTIINȚELOR SOCIALE*, București, Editura Academiei Române, 2014

Ana BAZAC¹

ABSTRACT

The review of an ambitious book, *Philosophy and logic of social sciences*, by Ioan Biriș, distinguished Professor at the Western University of Timișoara, emphasises some aspects of the image proposed by the author, as well as the difficulties of the approach of this kind of topic.

Volumul (439 p.) este absolut impresionant din punctul de vedere al acoperirii – inclusiv cu o bibliografie densă a – unor arii largi ale problematicii științelor sociale, ca și din punctul de vedere al ambiției de a uni n aspecte și teorii într-o lucrare a cărei coerență este dată de ideea din titlu: filosofia și logica științelor sociale.

Într-adevăr, după un prim capitol despre *specificul științelor sociale*, urmează unul despre *realitatea socială* – ce analizează pe larg raportul dintre esența culturală a faptelor sociale (și, de aici, paradigma constructivistă a teoriilor sociale) și, pe de altă parte, caracterul lor obiectiv –, unul despre *logica teoriilor științifice* (ce tratează evoluția școlilor de gândire a conceptelor științifice, a argumentației și a întemeierii lor, fiecare școală promovând/fiind echivalentă în fond cu modele de abordare a problemelor sociale) și apoi încă trei capitole ce discută: *conceptele științelor sociale și nivelele de măsurare, integrarea socio-culturală și acțiunea socială* în raport cu raționalitatea. Și în ultimele trei capitole se desfășoară apetența autorului pentru logică și oferă – ca și în capitolul despre logică – *aplicații* de care autorul este, pe drept cuvânt, mândru: un posibil model de teorie a fenomenelor sociale, clarificarea conceptuală a dezvoltării sustenabile, logica „gândirii slabe” (Vattimo) și violența religioasă.

Concluziile sunt extrem de scurte și generale, evidențiind *monismul metodologic* (și *ontologic*, astfel) și *complementaritatea metodologiilor*, ca și interpretarea științelor sociale în *unitate* cu cele ale naturii, ca și, mai ales, *logica primelor*. Nici nu puteau să fie altfel de

¹ Profesor (Universitatea Politehnica București), Divizia de Logică, Metodologie și Filosofia Științei, Comitetul Român pentru Istoria și Filosofia Științei și Tehnicii, Academia Română.

concluzii, dar înfățișarea lor sugerează o dată mai mult dificultatea funciării a abordării subiectului filosofie și logică a științelor sociale.

Volumul oferă informații relevante și necesare despre teoriile despre științe sociale și evoluția lor. Fiecare asemenea teorie este descrisă corect și, puse unele lângă altele, reprezintă o comoară pentru studenții sau specialiștii care vor să le aibă la îndemână.

Totuși, cartea nu se citește ușor. Există, cu toată intenția de legare unitară, mult prea multe probleme ce – așa cum sunt tratate – au o forță *autonomă* ce tinde să treacă în planul secund intenția prezumată a autorului de a da un punct de vedere despre filosofia științelor sociale. Ioan Biriș s-a ocupat demult de logica și epistemologia științelor sociale, inclusiv prin cursurile predate la Universitatea de Vest din Timișoara de Introducere în științele sociale, Filosofia științei și Metodologia cercetării științifice. Există o tradiție glorioasă a cărților rezultate în urma prelegerilor, dar aici, dorința de exhaustiv – care a dus și la preluarea, corect anunțată mereu, a unor articole și capitole din lucrări anterioare – pare să nu facă un bun serviciu obiectivului de a da un reper memorabil pentru tema anunțată.

Recenzia unei cărți nu îi contrapune acesteia, desigur, alternativa recenzentei. Acel „eu aș fi făcut altfel” nu are niciodată nici o valoare, căci analiza privește opera pusă în față, articularea sa internă. Nu selecția făcută de autor – potrivit capitolelor anunțate mai sus – este problematică, nu, sub nici un motiv, ci *maniera* de tratare a teoriilor și caracterul *palid* al „firului roșu” al dezvoltării subiectului. Există mai degrabă capitole și rezolvări de chestiuni – extrem de folositoare, cum spuneam – decât o constituire și argumentare a ideii principale: dar această idee trebuie căutată, dacă nu o socotim a fi simpla teză însăși a filosofiei științelor sociale. Adică trecerea logică de la concluziile unui capitol la celălalt nu este prea evidentă, nu există un crescendo al punctului de vedere al autorului.

Probabil că fiecare cititor alege un capitol sau altul, în funcție de interesele sale, și pune în fața comunității științifice observații relevante în legătură cu ele. În ce mă privește, mă opresc asupra problemelor surprinse în capitolul despre specificul științelor sociale.

Înainte de toate – și chiar dacă volumul este adresat specialiștilor – o primă problemă lipsă este chiar aceea a varietății științelor sociale. Nu toate științele sociale sunt la fel și tocmai de la această situație ar trebui pornit atunci când se discută diferența față de „științele naturii” (care, nici ele, nu sunt la fel, căci biologia nu poate fi redusă la fizică).

În al doilea rând, autorul discută modul în care diverși cercetători moderni au abordat decalajul dintre științele naturii și cele sociale. Dar el consideră decalajul o axiomă, și cititorii se vor afunda mult timp în „ce a

spus X și ce a spus Y” despre aceste științe și decalaj, până ce vor reține sugestia că abordarea și metodologiile comune arată mai degrabă o continuitate și un corp comun al științelor naturii și sociale. Oricum, autorul nu discută deloc problema dacă decalajul empiric ar urma să se micșoreze radical chiar pe temeiul metodologiilor comune. Or, întreaga discuție asupra științelor atât naturale cât și sociale – și lăsând la o parte punctul de pornire al curiozității științifice ca atare – a avut și are rost tocmai datorită *finalității* științelor (și acestor discuții): dar problema finalității nu apare deloc în această filosofie și logică.

Ceea ce este resimțit ca lipsă este tocmai ne-punerea sub semnul întrebării a conceptului însuși de decalaj: or, există într-adevăr un decalaj între cele două tipuri de științe? În ce sens? Nu cumva tocmai considerarea științei centrate în jurul legilor drept criteriu de științificitate este cauza decretării decalajului, așa cum de altfel a arătat autorul? Dar ceea ce face dificilă lectura este tocmai plecarea de la teoriile autorilor – descrise în amănunt – urmate de alte și alte teorii: cititorii fiind nevoiți să le rețină, deoarece numai ele par a da substanță. Dar câte teorii pot fi reținute dintr-o carte, câte elemente noi aduse de un autor și apoi de un altul? Ceea ce lipsește este tocmai propunerea inițială, redarea sintetică în „teoria autorului” a dilemelor și a rezolvării preferate: bogatele referințe ce se succed fiind numai ilustrări ale concepțiilor ce s-au ciocnit de-a lungul timpului. Dar de obicei, concluziile pertinente și integrative aparțin teoriilor citate, autorul doar asumându-și-le.

À *propos* de motivele decalajului considerat, încă o dată, drept axiomatic. Astăzi este clar că științele naturii sunt și ele rezultatul experiențelor subiective: chiar cunoștințele fizicii sunt contextuale, adică depind de și se încadrează în teorii fizice. Ca urmare, discutarea decalajului științelor sociale trebuie să plece de la acest fapt comun, ceea ce duce la parcimonie în etalarea teoriilor și la relevarea specificului în care științele sociale sunt contextuale. Cu alte cuvinte, premisa decalajului este explicabilă atât pe baza ritmului și limitelor istorice ale cunoașterii în cele două tipuri de domenii, cât și pe baza prezumțiilor ideologice.

Într-adevăr, sunt câteva probleme pe care această carte le ridică și trebuie menționate, tocmai pentru a atrage atenția asupra modalităților de tratare filosofică și comunicare a științelor sociale. Prima problemă este dată de intenția vizibilă de a se poziționa pe un teren „strict tehnic”, neutru, iar stridența și incorectitudinea acestei poziții apar cu atât mai mult cu cât – și aceasta este a doua problemă – autorul probează punctele de vedere din literatură cu exemple, date aproape unanim de către volumele citate. Or,

exemplele sunt discutate exclusiv în cadrul și, deci, pe baza prezumțiilor asumate de către cercetătorii menționați. Dar asta înseamnă că exemplele înseși nu sunt analizate în integralitatea lor ca fapte sociale legate de multe alte aspecte și, deci, explică destul de puțin. Senzația dată de o asemenea abordare este mereu „ei, și?”, insuficienta exprimare a unei perspective mai largi și a punctului de vedere al autorului.

Dar această lipsă este determinată tocmai de intenția de desfășurare a unei problematici și a unui limbaj „de specialitate”, în fond ermetice la caracterul *ideologic* inerent și intern științelor sociale. În general, cunoașterea – și teoriile științifice – este/sunt *contextuale*: nu numai în sensul dependenței lor de condițiile sociale concrete în care au avut loc, ci, cum spuneam, și de teoriile și atmosfera spirituală în care s-au coagulat valorile dominante dintr-un cadru istoric oarecare. Cu atât mai mult, teoriile despre om și societate sunt legate și de locurile sociale din care sunt ele create și, ca urmare, realizează o multiplă traducere a relațiilor și situațiilor sociale (inclusiv cea geopolitică, ne-a amintit Enrique Dussel²).

Or, intenția cu totul „anti-ideologică” a cărții o frustrează atât de claritatea explicațiilor cât și de deschiderea teoretică spre un spațiu exterior *mainstream*-ului în care are loc, totuși, desfășurarea analizei. De exemplu, autorul își asumă punctul de vedere potrivit căruia există o ruptură notabilă între teoriile sociale și cercetările sociale concrete, iar aceasta datorită obiectului lor diferit (teoria – sistemul social; cercetarea concretă – individul) (p. 22), dar nu este deloc sensibil la *consensul* dintre teorii și cercetarea concretă: tocmai deoarece nu este sensibil la caracterul contradictoriu și *funcțional/instrumental* al teoriilor. De asemenea, descrierii unor teorii sociale ca explicație bună a unui fenomen nu i se adaugă explicit ideea că ea relevă doar *tendințe* și că ea trebuie combinată cu alte teorii bune/tendințe pentru a da explicații demne de caracterul *sistemic* al fenomenelor sociale. În sfârșit, atunci când doar se menționează aspecte ale teoriilor susținute de către un cercetător sau altul nu este adăugată și critica autorului (de ce, de exemplu, Freud sau Marx nu au dezvoltat o cunoaștere științifică? (p. 23), sau de ce termenii de plusvaloare și alienare nu sunt termeni științifici (p. 24), sau de ce știința nu poate stabili dacă socialismul e mai bun decât capitalismul (p. 35), sau de ce putem totuși stabili calitatea unei religii în funcție de ratele de sinucidere sau acțiunile caritabile (*ibidem*), sau de ce doar testarea ar verifica o teorie

² Enrique Dussel, “Meditaciones anti-cartesianas: sobre el origen del anti-discurso filosófico de la Modernidad”, *Tabula Rasa* no. 9, Bogotá, July/Dec. 2008, http://www.scielo.org.co/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1794-24892008000200010&lng=en&nrm=iso&tln g=es.

socială (p. 59), și nu și analiza logică a conceptelor și *consecințelor* teoriei, și la nivelul particularului și la cel al generalului). Există multe alte exemple în carte, dar cele selectate aici ilustrează rezerva față de problema *prezumțiilor ideologice* ale teoriilor, iar fără luarea lor în considerare, decretarea teoriilor ca științifice, indiferent de metodele cantitative utilizate (v. p. 43) este cumva hazardată.

Dacă orice cunoștință trece prin subiect, este evident că adevărul este rezultatul experiențelor/al certului întrucât este „făcut” în afara simplei observații (sau, cum spunea Gianbattista Vico, *verum et factum reciprocantur seu convertuntur*)³, construit, și el ca atare este supus analizelor. Dar principiul lui Vico nu stă numai la originea științelor hermeneutice (p. 74), ci poate fi folosit pe drept și în legătură cu *originea* adevărului din teoriile sociale, cu *praxis*-ul. Pierre Macherey amintea că Gramsci, via Croce, l-a interpretat pe Vico ca promotor al ideii identificării speculative a acțiunii și a gândirii⁴ (în timp ce pe Hegel – drept inițiator al ideii reconcilierii lor, printr-un efort îndeplinit atât în registrul spiritual cât și în cel acțional), dar oare deschiderea lui Vico nu poate fi folosită tocmai în direcția de a chestiona și *condițiile* presupuzițiilor, de exemplu despre comprehensiunea prin care ar avea loc exclusiv științele omului?

Și totuși. O carte bună este doar una care merită să fie criticată. Chiar dacă unele idei din teoriile concrete descrise nu sunt transmise și prin intermediul criticii autorului, concluziile trase la sfârșitul capitolelor permit înțelegerea de către cititori a necesității depășirii perspectivelor istorice, inerent unilaterale. Autorul transmite – și tocmai pe baza teoriilor concrete – o imagine dialectică (dar nu o numește astfel) asupra capacității științelor sociale de a da seamă de „orizonturi de realitate”, cum formula fizicianul teoretician în fizica particulelor Gilles Cohen-Tannoudji⁵ în urma lui

³ Gianbattista Vico, *De antiquissima Italorum sapientia, ex linguae latinae originibus eruenda*, 1710.

⁴ Pierre Macherey, “*Verum est factum*: les enjeux d’une philosophie de la praxis et le débat Althusser-Gramsci”, în *Sartre, Lukács, Althusser: des marxistes en philosophie*, sous la direction de Eustache Kouvélakis et Vincent Charbonnier, Paris, PUF, 2005, pp. 144-155.

⁵ Gilles Cohen-Tannoudji, “La pertinence du concept horizon de réalité en physique théorique contemporaine”, *Dialectica*, Volume 44, Issue 3-4, pages 323–332, December 1990, pp. 323–332.

Ferdinand Gonseth: faptul că procedura explicației și cea a comprehensiunii nu pot fi despărțite (pp. 77-78), faptul că este de dorit „o anumită combinare a descriptivului și logicului, a individualismului și holismului” (p. 82), faptul că dubletele conceptuale idiografic-nomotetic, individualism-holism, explicație-înțelegere (ca și obiectiv-subiectiv, cantitativ-calitativ, micro-macro, interior-exterior, natural-artificial, teoretic-empiric) „nu trebuie privite strict antitetic, ci mai degrabă integrativ...ca momente complementare” (p. 85), nu delimitate net ci mai degrabă gradual, și că totuși, asta înseamnă că (Hans Lenk) metodele sunt adevărate cu ajutorul metodelor sistemice (p. 91). Dar, adaug, oare aceste metode sistemice nu cer o depășire a prudenței neutraliste?

S-ar putea replica la această critică prea angajată că volumul a vrut să adune laolaltă – și a și reușit – teorii fondatoare despre teoriile din științele sociale și că spațiul nu a mai permis multiplicarea paradigmatelor, cea ideologică fiind una dintre ele, și esențială. Așa că, dacă noi știm că trebuie să avem în vedere și 1) condiționarea socială a teoriilor științifice ca factor creator al acestora, și 2) corespondența dintre interesele participanților interni și externi ai cercetărilor și, pe de altă parte, paradigmele promovate, și 3) caracterul inerent angajat al teoriilor din științele sociale (inclusiv al teoriilor epistemologice asupra acestor teorii), și 4) consecințele teoriilor, consecințe ce evidențiază importanța criteriului angajamentului în analiza teoriilor științifice, dacă, deci, avem în vedere toate acestea, atunci lipsa lor nu face decât ca ele să ne apară mai clare. De asemenea, decât ca teoriile enunțate să ceară mai mult o perspectivă simultan integrativă și critică asupra lor.

Și tocmai pentru că oferta de analize ale teoriilor este deosebit de generoasă în carte, propun o rapidă nouă ediție care să includă și două instrumente *sine qua non*: un indice de persoane și un indice de probleme. Dar, și autorul cunoaște și el asta, orice material scris – iar acesta denotă o vastă lectură de specialitate și o puternică dorință de a populariza un nivel superior de înțelegere a temei – este mai degrabă un prag peste care autorul trece repede, căci ceea ce îl interesează este ceea ce va scrie din acel moment încolo.

Și totuși, din nou. Dacă ar exista spațiu, s-ar putea discuta cu folos probleme ridicate de celelalte capitole. Iar această lipsă a recenziei provoacă o dată mai mult lectura acestui volum.